

ta pak všechna hlavní díla předkritického i kritického období včetně roku vydání). Uživatelé slovníku by také ocenili, kdyby jmená hesla byla doplněna bibliografickým údajem českého překladu filosofického díla.

Z obsahového hlediska je třeba želeť i toho, že v textové části byli autoři mnohdy hodně struční a obtížně vtěsňovali všechna závazná fakta do stanovených rádků. Byli limitováni místem? Rozrostlo by se toto potřebné a aktuální dílo, čítající asi 2000 hesel, nad možnosti nakladatelství? Nicméně přes zmíněné otázky přináší slovník úctyhodnou sumu informací a pro tyto své přednosti se zajisté stane nepostradatelným pomocníkem jak studentů, tak profesionálních religionistů.

HELENA PAVLINCŮVÁ

Stephen Benko, *The Virgin Goddess. Studies in the Pagan and Christian Roots of Mariology*,

Leiden – New York – Köln:

E. J. Brill 1993, 293 s.

Téma mariánského kultu bylo v odborné literatuře již mnohokrát z různých úhlů zpracováno, přesto zájem o další analýzu kořenů jeho vzniku je znovu oživován současnými snahami o hledání feminního aspektu křesťanství. Stephen Benko promýšlí řadu souvislostí vznikání a raného vývoje kultu Marie, Matky Boží v širším kontextu vztahů křesťanství a antického světa, v jehož rámci tento kult vznikl.

Stephen Benko je profesorem na katedře náboženství a filosofie na Temple University ve Philadelphii a na katedře starověkých dějin Kalifornské státní univerzity ve Fresno. Problematice kontextuálního studia raného křesťanství se věnoval i ve svých předchozích pracích, z nichž nejvýznamnější jsou *Pagan Criticism of Christianity during the First Two Centuries AD* (1980) a *Pagan Rome and Early Christianity* (1986). Také ve své poslední publikaci vychází z detailní znalosti historických pramenů a kritického zhodnocení dosavadní sekundární literatury.

V případě mariánského kultu zaměřuje svou pozornost na mimobiblické zdroje mariánské piety, víry a doktríny a soustřeďuje se zejména na verifikaci nepřflši původní teze, že „existovaly silné kauzativní vlivy řeckořímského náboženství, které ovlivnily podobu mariologie a že existuje přímá linie, nepřerušovaná a zřetelně patrná, od kultů bohyní antiky k účtě a posléze kultu Panny Marie“ (s. 4). S ohledem na svůj přístup se Benko snaží vymezit pro kult Panny Marie pojem mariologie v kontrastu s pojmem mariolatrie. V jeho pojetí pak mariologie není jen jednoduchou připomínkou antických/pohan- ských zvyků a představ, ale je pokřtěným pohanstvím, zejména s ohledem na fakt, že od druhého století byla také převážná většina křesťanů konvertity, a tedy poněkud zjednodušeně řečeno pokřtěnými pohany.

Úvodní kapitoly (I. The Pagan Goddess as Concern for Christian Theology, s. 1-19, II. Goddesses in the Graeco-Roman World, s. 20-82) jsou věnovány obecným souvislostem a zejména druhá kapitola se soustřeďuje na problematiku pozdně helénistického kontextu mysterijních kultů Isidy, syrské Atargatis, Velké Matky Kybelé, která dle Benka nejvýrazněji inspirovala formování postavy Marie a jejího kultu; pojednáno je také o kultu Dionýsově, právě s ohledem na jeho úzký vztah ke kultu Kybely.

Třetí kapitola *The Image of the Goddess in the New Testament* (s. 83-136) je kontextuální analýzou textu Zjevení Janova (12,1-16), představujícího „Nebeskou královnu“. Tato analýza je inspirována zejména mimobiblickými zdroji a dokládá jak autorovu znalost kulturně-historického kontextu, tak sekundární literatury. Výsledkem je přesvědčivé doložení, že „žena oděná sluncem“ je první zmínkou o ženské božské postavě odpovídající v mnoha detailech velkým pohanským bohyním té doby v křesťanské literatuře, což znamená, že tento koncept byl v křesťanském prostředí na konci 1. století živý. Součástí kapitoly jsou také rané křesťanské interpretace této postavy ze Zjevení Janova, které jsou zejména v případě latinsky psíších církevních otců vedeny v alegorickém duchu. Epifanos ze Salamíny je historicky prvním z těch, kdo ji ztotožnili s Marií.

Významnou část publikace tvoří kapitoly IV. *The Great Mother and Montanism*

(s. 137-169) a V. The Women Who Sacrificed to Mary: The Kollyridians (s. 170-195), které zachycují vývoj feminní problematiky jak ve vztahu k ženám vůbec, tak v kulturní praxi křesťanských heterodoxních proudů.

Závěrečné kapitoly jsou pak věnovány vývoji mariánských dogmat pod vlivem již existující náboženské praxe uctívání Marie jako Matky Boží.

Některé z tezí, kterým je podřízena koncepce celé recenzované práce, mohou být na poli religionistiky nepochybně předmětem polemických úvah, zejména pokud se jedná o tvrzení, že „v mariologii křesťanský génius zachoval a transformoval některé z nejlepších a nejvznešenějších myšlenek, které pohanství rozvinulo před ním“ a že „mariologie je pokrokem směrem k jasnějšímu a lepšímu pochopení feminního aspektu božstva a role ženy (female) v historii spásy“ (s. 5). Konstrukce teze v tom smyslu, že kult Bohyně Matky vstoupil do křesťanství v typicky křesťanských kategoriích jako je Ecclesia, duchovní matka křesťanů, nebo jako „druhá Eva“, jejíž božské mateřství je zodpovědné za znovuzrození lidstva, je pak přijatelnějším v nesouladu s celou řadou dílčích postulátů jednotlivých kapitol. Jejich nekonzistentnost je patrná zejména ve srovnání s heuristicky velmi zevrubně pojednanými kapitolami VI. From Devotion to Doctrine (s. 196-228) a VII. Mary and the History of Salvation (s. 229-262). Z nich je zřejmé, že křesťanská teologie reagovala na reálnou existenci kultu Marie se zpožděním a mariologická témata pro ni byla druhořadá. Naproti tomu nepochybná popularita mariánského kultu jako kultu mateřské bohyně v obecném smyslu ve sféře žitého křesťanského náboženství (kapitoly III. – VI.) by mohla spíše vést k obecným závěrům, že pozornost věnovaná feminnímu aspektu posvátna vyjádřená v křesťanském náboženství právě kultem mariánským je odvozena od nepominutelné základní lidské zkušenosti sexuální odlišnosti ženy a muže a v odkazu na Mariinu mateřství od vztahu matky a dítěte jako univerzálního symbolu. V rámci kultu Marie byla transformována feminní dimenze posvátna založená na primordiálním archetypu panenské mateřské bohyně a v této podobě se prosadila v maskulinně orientovaném křesťanském náboženství.

Charakteristické rysy Marie a jejího kultu se nepochybně vytvářely v procesu vzájemné interakce pozdního helénismu a křesťanství. V tomto období, jež má pro vývoj křesťanství rozhodující význam, je také třeba hledat zdroj kontinuity feminního aspektu posvátna.

IVA DOLEŽALOVÁ

**J. Gordon Melton,
Encyclopedia of American
Religions,
Detroit – Washington DC –
London: Gale Research Inc.
⁴1993, 1217 s.**

J. Gordon Melton, zakladatel a ředitel *Institute for the Study of American Religion*, který detailně mapuje veškeré náboženské dění v Severní Americe, je znám nejen jako autor či spoluautor mnoha studií a knih týkajících se převážně nových náboženských hnutí (připomeňme alespoň knihu *Perspektives on the New Age* z roku 1992, kterou editoval společně s J. Lewisem), ale především jako renomovaný autor reprezentativních encyklopedií a slovníků současných náboženských fenoménů Severní Ameriky, např. *Religious Leaders of America* (1991), *New Age Encyclopedia* (1990) a *Encyclopedia of American Religions*, která je předmětem této recenze (1. vyd. 1987).

Jde o monumentální a v mnoha ohledech grandiózní dílo, členěné do tří částí. V první části jsou dvě studie pojednávající o vývoji náboženství ve Spojených státech a Kanadě. Při popisu náboženské situace od 15. století do současnosti Melton upozorňuje na základní elementy, které určily charakter amerického náboženského života: přistěhovalectví (ovlivňující náboženský život etnicko-nacionálně), ideál náboženské svobody (souvisějící s náboženskou tolerancí), proselytismus (založený na svobodném získávání nových stoupenců; možnost svobodně vytvářet nové náboženské útvary a misijně působit) a denominatismus. (Melton tuto stránku amerického náboženského života vyjadřuje následovně: „Denominace jsou stabilní primární ná-